

к 85

3715-10

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

КРИВЦОВА ОЛЬГА ЯКІВНА

УДК: 376.1-056.264:801.6-053.4:616.89-008.434.3(043.3)

**ДІАГНОСТИКА І КОРЕКЦІЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ
У ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗАЇКАННЯМ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2013

9871

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Кравченко Анатолій Іванович,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
завідувач кафедри логопедії.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Дмитрієва Ірина Володимирівна,
Донбаський державний педагогічний
університет, завідувач кафедри методик
корекційного навчання;

кандидат педагогічних наук, доцент
Коломієць Юлія Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри логопедії.

Захист відбудеться «23» грудня 2013 р. о 14-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «22» листопада 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Важливою умовою для самореалізації дитини у майбутньому, набуття нею життєвих і професійних компетенцій та забезпечення всебічного гармонійного розвитку є збереженість мовленнєвої функції, як повноцінного засобу спілкування.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури засвідчив, що у дітей із тяжкими порушеннями мовлення несформованість основних форм комунікації проявляється у труднощах спілкування з однолітками та дорослими, обмежує навчальну діяльність (І. Дмитрієва, Ю. Коломієць, С. Конопляста, Т. Лактюшина, Л. Логвинова, І. Мартиненко, І. Марченко, О. Мастокова, Є. Соботович, Л. Соловійова, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.).

На сьогоднішня відзначається тенденція до збільшення чисельності підлітків із порушеннями мовлення, які є перепоною для повноцінної комунікативної діяльності, провокують виникнення психологічних комплексів і перешкоджають соціалізації. Підлітки з мовленнєвими порушеннями, особливо заїканням, потребують комплексної кваліфікованої допомоги, оскільки цей вік є визначальним для розвитку особистості.

Проблема заїкання привертала увагу науковців протягом багатьох століть, як порушення, що викликається різноманітними чинниками і обумовлюється недоліками на різних рівнях мовленнєвої системи (Г. Гуцман, К. Ернст, К. Лизер, А. Лібман, А. Куссмауль, Х. Лагузен, Б. Саваж, Р. Шультесс та ін.).

Заїкання досліджувалося в різних аспектах. Психолого-логопедичний підхід представлений у працях Л. Белякової, А. Богомолової, Н. Власової, Г. Волкової, Л. Волкової, О. Дякової, Л. Журавльової, І. Кацовської, В. Ковшикова, Р. Левіної, З. Ленів, С. Миронової, Є. Пеллінгер, І. Поварової, Є. Рау, В. Селіверстова, С. Слизького, В. Терентьєвої, М. Хватцева, Н. Чевелевої, С. Шаховської та ін. Широкого поширення також набув клініко-психотерапевтичний напрям (Л. Арутюнян, Н. Асатіані, М. Бешкетников, В. Гіляровський, І. Дьоміна, А. Кисельников, В. Козаков, С. Ляпідевський, Л. Міссуловін, Г. Неткачев, А. Семенович, І. Сікорський, В. Шкловський та ін.).

Складна комбінована структура заїкання зумовлює комплексний підхід до його подолання, який реалізується методами логопедичної роботи, фізіо- і психотерапії, медикаментозного лікування, тощо (Л. Белякова, Н. Власова, Є. Рау, Р. Левіна, І. Лукашевич, Р. Мачинська, В. Селіверстов, В. Шкловський та ін.). У межах вивчення проблеми заїкання описане використання психокорекційних методів його подолання: арттерапевтичних (І. Левченко, З. Ленів, Т. Добровольська та ін.), бібліотерапії, символотерапії (Ю. Некрасова, Г. Неткачев та ін.), казкотерапії (Є. Рау), ігротерапії (Є. Садовникова, Н. Цветкова), музикотерапії (С. Машура), музично-дидактичних ігор (Л. Журавльова) кінезотерапії, що включає різноманітні рухові й танцювальні техніки (Ю. Некрасова, К. Соколова та ін.).

Актуальним залишається питання розробки комбінованої психолого-педагогічної методики, яка поєднуватиме логопедичні та психокорекційні засоби подолання заїкання. Означені питання вимагають детального наукового дослідження, їх розробка потребує попереднього вивчення психофізіологічних особливостей підлітків із заїканням, а також теоретичного обґрунтування використання розробленої методики з описом принципів, етапів і основних методичних прийомів. Усе вищезазначене дає підстави для визначення теми дослідження: «Діагностика і корекція усного мовлення у підлітків із заїканням».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка за напрямом: «Корекція психофізичного стану осіб із обмеженими можливостями». Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 11 від 31.05.2010 року) і узгоджена в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15.06.2010 року).

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність комплексної методики діагностики і корекції усного мовлення заїкуватих підлітків.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати й узагальнити науково-теоретичні засади проблеми використання комплексних засобів діагностики і корекції усного мовлення підлітків із заїканням.
2. Розробити комплексну методику диференціальної діагностики особливостей усного мовлення підлітків із заїканням.
3. Визначити психолого-педагогічні умови корекції порушених складових усного мовлення та комунікативної діяльності підлітків із заїканням.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати експериментальну методику корекції усного мовлення підлітків, які страждають на заїкання.

Об'єкт дисертаційного дослідження – мовленнєва діяльність підлітків із заїканням.

Предмет дослідження – комплексна методика диференціальної діагностики і корекції усного мовлення підлітків із заїканням.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз і узагальнення спеціальної психолого-педагогічної літератури з метою виявлення стану досліджуваної проблеми, систематизації теоретичних засад і узагальнення педагогічного досвіду щодо диференціальної діагностики та корекції усного мовлення підлітків із заїканням; аналіз спеціальних програм і методик із метою з'ясування сучасного стану корекційної роботи із заїкуватими підлітками; синтезування результатів експерименту з метою теоретичного обґрунтування доцільності впровадження запропонованої комплексної методики в корекційний процес;

- *емпіричні*: аналіз анамнестичних даних, бесіда, цілеспрямоване спостереження за процесом корекції мовлення підлітків із заїканням, психолого-педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) з метою визначення рівнів сформованості усного мовлення і перевірки ефективності комплексної методики корекції усного мовлення підлітків, які страждають на заїкання, дослідження основних властивостей нервової системи – сили та рухливості нервових процесів;
- *статистичні*: кількісний і якісний аналіз експериментальних даних та їх статистична обробка для перевірки ефективності розробленої методики.

Методологічним і теоретичним підґрунтям дослідження є фундаментальні положення в галузі психології, логопедії, нейропсихології про структуру мовленнєвої діяльності та її психофізіологічні механізми (В. Бельтюков, М. Бернштейн, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Лурія, О. Леонт'єв, І. Павлов, І. Сеченов, Т. Ушакова та ін.); психолого-педагогічні концепції засвоєння знань, умінь та навичок (В.Бондар, В. Засенко, О. Леонт'єв, В. Синьов, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет, М. Ярмаченко та ін.); концепція опосередкованості розвитку особистості її діяльнісною позицією і середовищем (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Синьов та ін.); положення психології щодо навчання мови як мовленнєво-мисленнєвої діяльності, взаємозв'язку вербального і невербального спілкування в комунікативній діяльності (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Лурія, С. Рубінштейн та ін.); сучасні наукові уявлення про структуру мовленнєвої вади дітей із заїканням (Л. Білякова, Т. Візель, Л. Волкова, Є. Дьякова, Л. Журавльова, А. Кравченко, С. Миронова, О. Орлова, В. Селіверстов, В. Тарасун, М. Шеремет, А. Ястребова та ін.); психолінгвістичні підходи до аналізу мовленнєвого розвитку дитини та його перебігу під час нормального і порушеного онтогенезу (В. Воробйова, М. Жинкін, О. Леонт'єв, О. Негнивицька, Є.Соботович, В. Тищенко, О. Шахнарович, М. Шеремет та ін.); закономірності формування мовлення і принципи організації мовленнєвої діяльності дітей (А. Богущ, Л. Калмикова, М. Шеремет та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

утверджує: – здійснено комплексне диференціальне дослідження усного мовлення заїкуватих підлітків при побудові висловлювань під час мовленнєвого спілкування;

– з'ясовано педагогічні умови розвитку усного мовлення підлітків, які страждають на заїкання з урахуванням їх психофізіологічних особливостей;

– науково обґрунтовано й розроблено комплексну диференціальну методику діагностики і корекції усного мовлення заїкуватих підлітків з урахуванням компенсаторних загальнофункціональних механізмів їх мовленнєвої діяльності, а також організаційних резервів корекційного навчання;

– визначено показники рівнів розвитку усного мовлення підлітків із заїканням і його особливості;

поглиблено і конкретизовано існуючі теоретичні уявлення щодо особливостей функціонування і використання усного мовлення й усіх його

складових;

– *удосконалено* методи та прийоми роботи з розвитку усного мовлення в процесі використання комплексної диференціальної методики корекції усного мовлення при заїканні;

– *подальшого розвитку* набули лінгводидактичні положення про шляхи вдосконалення предметної та діяльнісної складових процесу корекції усного мовлення заїкуватих підлітків; про діагностику і комплексну корекцію їх усного мовлення;

– *поглиблено та уточнено*: дані про особливості психофізіологічного статусу підлітків із заїканням, які необхідно враховувати у корекційній роботі.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що створено методику диференціальної діагностики та корекції розладів усного мовлення підлітків, які страждають на заїкання, із застосуванням комплексного підходу; розроблено систему логопедичних занять, методичні рекомендації, які можуть бути використані в спеціальних і загальноосвітніх навчальних закладах, у роботі психолого-медико-педагогічних консультацій, під час розробки курсів для слухачів закладів післядипломної освіти, викладання фахових дисциплін у вищих педагогічних навчальних закладах за напрямом «Корекційна освіта (логопедія)».

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднювалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах: V Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогическое образование в условиях трансформационных процессов: методология, теория, практика» (Минск, 2011); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації» (Суми, 2012), XI Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених з міжнародною участю «Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України» (Суми, 2011), на семінарах, педагогічних нарадах і методичних об'єднаннях базових навчальних закладів. Результати наукового дослідження планово обговорювалися на засіданнях кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Публікації. Основний зміст дисертації висвітлений у 11 публікаціях: з них 7 – статті в наукових фахових виданнях (5 з яких одноосібні), 4 – матеріали і тез конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (321 позиція) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 255 сторінок, з них 171 сторінка основного тексту. Дисертація містить 12 таблиць, 24 рисунки і 7 додатків на 50 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, методологічне і теоретичне підґрунтя дослідження, розкрито наукову новизну і практичну значущість

роботи, наведено дані про апробацію результатів дослідження, публікації, представлено структуру роботи.

У першому розділі «**Науково-теоретичні засади комплексної діагностики і корекції усного мовлення підлітків**» представлено результати аналізу загальної та спеціальної вітчизняної і зарубіжної науково-педагогічної й методичної літератури за проблемою дослідження, висвітлено сучасний стан використання комплексних засобів діагностики та корекції усного мовлення підлітків із заїканням, проаналізовано особливості підліткового віку.

Підлітковий вік – це вік початку фізичного та фізіологічного дозрівання організму, безпосередньої підготовки підростаючої особистості до життя, опанування новою соціальною роллю, відповідальними соціальними функціями – початком входження у світ дорослості.

Проблема мовленнєвої діяльності дітей у науковій літературі розглядається в контексті нейрофізіологічних механізмів організації мовленнєвих функцій (В. Єремеева, Т. Лоскутова, А. Ольшаннікова, Є. Фатянова, Т. Хризман); комунікативно-мовленнєвого розвитку (Л. Айдарова, О. Боряк, О. Запорожець, Л. Калмикова, І. Луценко, Т. Пироженко, А. Рузьська); розвитку мовленнєвотворчої діяльності (Е. Белкіна, Н. Ветлугіна, Н. Гавриш, А. Маркова та ін.); методики мовленнєвого розвитку дітей (А. Богуш, М. Вашуленко, Л. Виготський, Л. Калмикова, Е. Короткова, О. Ушакова, О. Хорошковська, О. Шахнарович та ін.); становлення і розвитку мовленнєвої особистості (А. Гончаренко). З таких позицій мовленнєвий розвиток підлітків можна представити як безперервний, циклічно повторюваний процес переходу від думки до слова (породження мовлення) і від слова до думки (сприйняття і розуміння мовлення), що стає більш усвідомленим і змістовним за умови цілеспрямованого, систематичного розвивального навчання.

Заїкання є складною мовленнєвою вадою, що потребує ранньої комплексної корекційної роботи. Заїкання, що довго триває, формує відчуття невпевненості в собі, провокує виникнення психологічних комплексів, перешкоджає соціалізації і порушує повноцінний процес комунікації, що зумовлює розвиток соціальної дезадаптації підлітків. Безперечно, комунікації заїкуватих підлітків притаманна низка проблем, особливо, якщо зважати на те, що сучасні педагогіка і психологія розглядають спілкування як діяльність, що має складну структуру і визначається як багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми (В. Воробйова, В. Глухов, Ю. Коломієць, С. Конопляста, Т. Ладженська, І. Марченко, В. Тарасун, В. Тищенко).

Наукова розробка проблеми заїкання у вітчизняній логопедії пов'язана з іменами відомих психіатрів І. Сікорського, Г. Неткачева, В. Гіляровського та ін.

На сьогодні загально визнаними є дві клінічні форми заїкання – невротична і неврозоподібна, які зумовлюються різними патогенетичними механізмами (Н. Асатіані, Л. Белякова, Б. Драпкін, В. Ковальов та ін.).

Дослідженням механізмів, структури та корекції заїкання займалися такі вчені, як Л. Андронova (Л. Арутюнян), Г. Волкова, Б. Драпкін, Л. Журавльова, В. Кондратенко, А. Кравченко, З. Ленів, Ю. Некрасова, Є. Оганесян,

І. Поварова, Є. Рау, В. Селіверстов, В. Шкловський і багато інших. Заїкання визначається як розлад темпу, ритму і плавності усного мовлення, зумовлений судомним станом м'язів мовленнєвого апарату. Можна констатувати, що психофізіологічний аспект відіграє посутню роль у розвитку особистості в цілому і появі заїкання зокрема, проте у вітчизняній педагогічній науці цей аспект не враховується.

Міждисциплінарний аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема розвитку усного мовлення дітей, які заїкаються, багатоаспектна, а це значно ускладнює її теоретико-експериментальне дослідження. Виявлені в процесі теоретичного аналізу відмінності стану сформованості усного мовлення зумовлюють необхідність поглибленого вивчення мовленнєвої діяльності підлітків із заїканням.

З огляду на постійне зростання кількості дітей, які страждають на заїкання, розроблено численні методики комплексної медичної, психолого-педагогічної корекції, психофізіологічної та соціальної реабілітації таких осіб. Більшість фахівців у галузі корекційної педагогіки обстоюють думку про необхідність комплексного вивчення та подолання цієї мовленнєвої вади.

Становленню сучасного комплексного підходу передував пошук різних традиційних і новітніх методів корекції заїкання. Автори розробляли методики подолання заїкання, виходячи з власного розуміння цього мовленнєвого розладу. Численність методичних підходів до його подолання пояснюється складністю структурних проявів і недостатнім рівнем знань про його природу. Сьогодні під сучасним комплексним підходом до подолання заїкання мають на увазі лікувально-педагогічний вплив на різні аспекти психофізичного стану особи, яка заїкається, із застосуванням різних засобів і завдяки зусиллям різних фахівців. Провідним, звичайно, є логопедичний вплив, основними формами якого є виховання, навчання, корекція, компенсація, адаптація, реабілітація. Увесь лікувально-педагогічний комплекс за характером впливу на заїкуватих можна умовно поділити на дві складові: лікувально-оздоровчу і корекційно-педагогічну.

У педагогічній літературі висвітлені як окремі прийоми логопедичної роботи з корекції мовлення, так і комплексні реабілітаційні системи. Їх використання залежить від типу установи, де надають допомогу особі, яка страждає на заїкання, від кількості фахівців, які беруть участь у реабілітаційному процесі, від рівня їх фахової підготовки тощо. З огляду на необхідність подолання заїкання в дитячому і підлітковому віці доцільно організовувати корекційну роботу з розвитку усного мовлення, врахувавши закономірності розвитку мовлення і принципи організації мовленнєвої діяльності дітей (А. Богуш, Л. Калмикова, Е. Короткова, Р. Лалаєва, О. Мастоюкова, Н. Серебрякова, Є. Соботович, О. Ушакова, Л. Федоренко, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.).

З метою деталізації диференціальної діагностики та корекції усного мовлення заїкуватих підлітків з урахуванням компенсаторних загальнофункціональних механізмів їх мовленнєвої діяльності,

психофізіологічних особливостей особистості, а також організаційних резервів корекційного навчання було проведено експериментальне дослідження.

У другому розділі «Методика дослідження стану сформованості усного мовлення підлітків із заїканням» наведено результати експериментального дослідження стану сформованості усного мовлення зазначеної категорії дітей.

На основі аналізу структури мовленнєвої діяльності та її психофізіологічних механізмів було розроблено комплексну методику диференціальної діагностики, спрямовану на вивчення особливостей порушення усного мовлення і комунікативно-мовленнєвої діяльності підлітків із заїканням.

Під час розробки методики діагностики усного мовлення та аналізу результатів дослідження ми спиралися на науково-методичне трактування цих проблем, представлене в роботах А. Богуш, Л. Виготського, Ю. Коломієць, Р. Левіної, О. Леонтєва, О. Лурії, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Шахнаровича, М. Шеремет та ін.

Добір мовленнєвого матеріалу здійснювався з урахуванням вікових та психофізіологічних особливостей дітей, загально-дидактичних принципів науковості, послідовності, диференціального підходу.

Дослідження відбувалося протягом 2010-2011 н.р. Для вивчення характеристик і особливостей усного мовлення у констатувальному експерименті були задіяні 54 підлітки із мовленнєвою нормою та 68 заїкуватих підлітків, усього – 122 особи.

Основну групу склали 68 підлітків, які заїкаються. З них переважно більшість становили хлопчики – 43 (63,2 %), дівчаток було 25 (36,8 %). Вік обстежених – від 11 до 15 років.

Групу порівняння склали 54 підлітки із мовленнєвою нормою. Розподіл за статтю був такий: хлопчиків – 30 (55,6 %), дівчаток – 24 (44,4 %).

Сучасна логопедія має у своєму розпорядженні достатній арсенал методів, що дозволяють усебічно і глибоко вивчати різні аспекти усного мовлення в нормі та патології, особистісні й психологічні особливості осіб, які страждають на заїкання, однак не всі методи рівнозначні й інформативні.

Експериментальне дослідження здійснювалося, відповідно до його мети й поставлених завдань у чотири етапи.

На першому етапі проводилося ознайомлення з дітьми, вивчення та аналіз анамнестичних даних, висновки психолого-медико-педагогічної консультації, бесіди з батьками та вчителями.

Другий етапи передбачав дослідження психофізіологічних особливостей підлітків.

Вивчення особистісних якостей заїкуватих відбувалось із застосуванням адаптованих нами психодіагностичних методик (О. Потьомкіної, М. Люшера, К. Роджерса і Р. Даймонда) і було спрямоване на виявлення вегетативних і емоційних розладів, психологічної адаптації (деадаптації) підлітків. Сила і рухливість нервових процесів досліджувалися за методикою (комп'ютерний варіант) М. Макаренка.

На третьому етапі дослідження проводилося логопедичне обстеження, яке було спрямоване на вивчення мовленнєвих і моторних розладів. Визначалися ступінь і форма заїкання, урахувалися чинники, що погіршують мовлення, а також наявність логофобій. Вивчалися звуковимова, словниковий запас, граматична структура мовлення, зв'язне усне мовлення. Досліджувалися найбільш порушені просодичні характеристики усного мовлення (темп, ритм).

Під час дослідження нервово-психічного підґрунтя заїкуватості враховувалися симптоми органічного ураження головного мозку або залишкові явища перенесеного раніше органічного захворювання, акцентуації особистості, неврози, невротичний розвиток, психопатії, а також наявність захворювань із психотичною симптоматикою.

Вторинні логоневротичні нашарування, які набули форми загальноневрологічних проявів, вивчалися з урахуванням цих особливостей. Як провідний критерій при вивченні вторинних логоневротичних реакцій були обрані зміни поведінки та мовлення осіб, які заїкаються, в емоційно значущих ситуаціях.

Пролягом четвертого етапу дослідження були проаналізовані отримані раніше дані, класифіковані виявлені у підлітків, які заїкаються, специфічні мовленнєві розлади, уточнені їх механізми.

Відповідно до мети та завдань експериментального дослідження здійснювався добір комплексу спеціальних методів: дослідження структури заїкання підлітків на підставі аналізу результатів комплексного логопедичного обстеження; зіставний аналіз даних щодо психофізіологічного і мовленнєвого статусів з урахуванням показників психолого-педагогічної діагностики.

Результати аналізу одержаних даних дали змогу розподілити підлітків на три групи: діти зі слабкою, середньою та високою рухливістю та силою нервових процесів. У кожній групі проаналізовано психологічні особливості особистісних рис: тривожності, психоемоційного напруження, соціальної адаптованості.

На підставі отриманих даних визначено ступінь прояву мовленнєвої вади кожного члена основної групи: легкий – 9 підлітків (13,2 %); середній – 32 підлітка (47,1 %); важкий – 27 підлітків (39,7 %).

Кількісно-якісне оцінювання дозволило зробити висновок, що майже в половині обстежених (47,1 %) є помірні мовленнєві вади.

Під час дослідження були встановлені певні взаємозв'язки між психофізіологічними показниками та тяжкістю заїкання. За тяжкістю заїкання в кожній психофізіологічній групі було виділено дітей з різними формами заїкання – невротичною, неврозоподібною та змішаною.

Також можна відзначити, що для осіб, які заїкаються, характерна низка особистісних змін, пов'язаних із різним ступенем фіксації на власній мовленнєвій ваді. Їх оцінка детермінується в кожному конкретному випадку індивідуально.

Виходячи з результатів констатувального експерименту, можна стверджувати, що розлад плавності мовлення заїкуватих зумовлений, головним чином, відхиленнями від норми темпоритмічних характеристик їх мовлення;

логопедичні заняття, як правило, не сприяють нормалізації цих характеристик, а лише редукують запинки.

У третьому розділі «Диференціальна комплексна методика корекції усного мовлення підлітків із заїканням» – представлено обґрунтування методики формувального етапу експерименту, висвітлено організаційні форми, принципи, зміст, педагогічні умови, напрями й етапи впровадження методики корекції заїкання в підлітків з використанням комплексного диференціального підходу, а також узагальнено результати експериментальної роботи, статистично підтверджено ефективність запропонованої методики.

Метою формувального експерименту було теоретичне обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка комплексної диференціальної методики корекції усного мовлення підлітків, які страждають на заїкання.

Для проведення експерименту було підібрано найбільш адекватні сучасні методи корекційно-логопедичної роботи, що максимально враховують індивідуальні особливості підлітків із заїканням і передбачають диференціацію корекційного впливу.

Поділ на групи був здійснений на підставі якісно-кількісної оцінки мовленнєвих вад та психофізіологічних особливостей підлітків. Під час курсу логопедичного впливу група підлітків із заїканням була поділена порівну. Як і до групи порівняння (контрольної), до основної (експериментальної) групи ввійшли 34 підлітки. У першій групі було 4 підлітка з легким заїканням, 16 підлітків із помірним і 14 із тяжким. У основній групі налічувалося 6 підлітків з легкою формою заїкання, 16 підлітків із помірним заїканням і 12 із тяжким. У кожній групі, враховуючи психофізіологічні особливості, а саме – силу і рухливість нервових процесів, дітей об'єднали у відповідні групи.

Система занять була спрямована на вирішення таких основних завдань: стабілізацію темпу і ритму мовлення; формування навичок плавного мовлення в різних ситуаціях і за різних умов спілкування; подолання надмірної чутливості до умов мовленнєвого спілкування і стабілізацію мовлення у різних ситуаціях; виявлення і корекцію патологічних рис характеру, що сприяють мовленнєвій декомпенсації; зміну ставлення підлітка до мовленнєвої вади; вироблення нових поведінкових стереотипів.

Корекційні заходи планувалися з урахуванням комплексної оцінки психофізіологічних рис підлітка, особливостей його мовлення і мала на меті тренування міорелаксації та рухової координації; розвиток мовленнєвого дихання; розвиток рухливості артикуляційного апарату; розвиток правильної фонації в процесі мовлення (формування м'якої голосоподачі, суцільного голосоведення, корекцію порушень сили та висоти голосу); розвиток просодичних характеристик мовлення (формування правильного темпу і ритму мовлення, вміння використовувати інтонацію, синтагматичну і логічну паузацію); усунення вторинних психологічних розладів (звукофобії, логофобії, десенсибілізації до стресових ситуацій); розвиток слухозорової уваги, слухомовленнєвої пам'яті; підвищення мовленнєвої компетенції; розвиток загальної та дрібної моторики; розвиток компонентів невербальної комунікації; корекція звуковимови.

На підготовчому етапі корекційної роботи переважало невербальне спілкування. При цьому заняття були спрямовані на формування й удосконалення уявлень про невербальне спілкування, на набуття навичок самовираження. Для вирішення цих завдань застосовувалися: пантомімічні ігри, міні-діалоги, рольові ігри, що дозволяли опанувати виразовими засобами невербального спілкування – мімікою, позою, жестом; логоритмічні заняття. Особлива увага приділялася візуальному контакту.

На основному етапі роботи прийоми логопедичної корекції та мовленнєві вправи були спрямовані на вповільнення темпу мовлення, засвоєння мовленнєвих правил, подолання судом у різних комунікативних ситуаціях.

Основною метою тренування навичок спілкування була оптимізація комунікативної діяльності, що потребувала розуміння себе й інших, уміння адекватно оцінювати ситуацію, гнучкості у виконанні соціальних ролей.

Аналізуючи чинники, що впливали на відновлення безсудомного мовлення, ми з'ясували, що результативність корекційно-педагогічного впливу залежить від ступеня прояву мовленнєвого розладу, пов'язаного з невротизацією і рівнем тривожності, фіксованістю уваги на ваді, а також визначається адекватністю застосовуваних методів впливу.

До кінця курсу мовлення підлітків, які входили до складу основної групи, характеризувалося чіткістю, було граматично правильним і зрозумілим для оточуючих. Спостереження під час корекційного навчання, а також результати порівняльного аналізу мовлення заїкуватих підлітків із групи порівняння й основної групи засвідчили, що доповнення комплексу логопедичних заходів вправами на стабілізацію темпоритмічних параметрів прискорило процес формування навичок вільного мовлення.

Як показали результати дослідження, переважна більшість підлітків з групи порівняння й основної групи опанували навичками плавного безсудомного мовлення. Сформованість рухових навичок артикуляційного апарата в даних групах за показниками відрізнялася незначно, але рівень виконання завдань в основній групі був вищий. Наявні неточності були поодинокими, помилок частіше припускалися підлітки з групи порівняння (особливо виконуючи складні завдання). Дихання стало організованим, скоординованим, переважно діафрагмальним, зросла тривалість видиху.

Мовленнєві виверти й емболи в обох групах зустрічалися рідше, ніж на початку курсу корекції. Лексико-граматичне оформлення висловлювань відбувалося без грубих порушень. Під час вимовляння фраз в основній групі в ряді випадків відзначалися незначні недоліки, а саме: зміни ритмічної структури одного зі слів.

Підлітки з основної групи продемонстрували більші можливості щодо сприйняття і відтворення інтонаційного малюнка. Вони навчилися не тільки відтворювати фрази з різним інтонаційним оформленням, але й надавати голосу потрібного емоційного забарвлення.

У ході занять, активізуючи внутрішні резерви підлітків, ми суттєво послабили патологічний мовленнєвий стереотип і відновили порушену комунікативну функцію мовлення.

При легких моторних розладах ефективність корекції різних видів мовлення (читання, спонтанне висловлювання) була однаковою.

Щодо середнього та важкого ступенів заїкання, більш високий показник ефективності корекції стосувався висловлювань зі значною кількістю довгих складів у фразі.

Порівняльний аналіз характеристик мовлення засвідчив, що традиційне вповільнення темпу мовлення не завжди виправдане. Більш ефективним є збереження зручного темпу з корегуванням ритму всередині курсу.

Контрольний експериментальний зріз даних відбувся після застосування комплексної методики корекції з метою виявлення змін психічного, психофізіологічного, мовленнєвого статусів учасників експерименту на підставі даних повторної діагностики параметрів, що вивчалися.

Зіставний аналіз результатів основної групи та групи порівняння свідчить про ефективність розробленої експериментальної комплексної диференціальної методики корекції, оскільки в 62,0 % випадків удалося досягти значного поліпшення усного мовлення в основній групі, натомість у групі порівняння цей показник склав лише 38,0 %.

Віддалені результати в основній групі були більш стійкими з незначними рецидивами, які в групі порівняння виникали частіше і проявлялися на тлі перенесених захворювань або стресів.

Підсумковий порівняльний аналіз ступенів прояву заїкання підлітків виявив значні позитивні зміни, що відбулись у процесі корекційно-педагогічного навчання в експериментальній групі. Ефективність застосування методики формувального експерименту підтвердилась у процесі статистичної обробки одержаних даних.

Так, в основній групі на початку констатувального експерименту легкий ступінь заїкання діагностувався у 13,2 % (9) підлітків (7-17 балів), середній – у 47,1 % (32) підлітків (18-29 балів), важкий (30 балів і більше) – у 39,7 % (27) підлітків. Наприкінці формувального експерименту в основній групі легке заїкання мали 38,3 % (13) підлітків (7-17 балів), помірне – 52,9 % (18) підлітків (18-29 балів), тяжке (30 балів і більше) – 8,8 % (3) підлітків.

Підтвердження достовірності отриманих в експериментальній групі результатів визначалися за критерієм Пірсона.

Результат: $\chi^2_{\text{емп}} = 9,924$. Критичне значення χ^2 при $\nu=2$, таким чином отримані результати можна вважати достовірними, що підтверджує висунуте нами припущення.

Таким чином, ефективність упровадження комплексної диференціальної методики корекції усного мовлення підтверджено, оскільки чітко оптимізовано педагогічний процес і досягнуто стійких позитивних результатів. У підлітків зменшилася сила негативних емоційних переживань, знизився рівень нервово-психічного напруження, поліпшився загальний стан і самопочуття, підвищилася працездатність. Мовлення стало плавним, безсудомним, що в свою чергу, сприяло активізації комунікативно-мовленнєвої діяльності.

ВИСНОВКИ

Вивчення науково-теоретичних засад проблеми використання комплексних засобів діагностики та корекції усного мовлення підлітків із заїканням та узагальнення результатів проведеного експериментального дослідження дали змогу зробити наступні висновки:

1. Аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури засвідчив посилений інтерес науковців і практиків до проблеми виявлення і подолання порушень мовленнєвого розвитку зазначеної категорії дітей. У педагогічній літературі представлені як окремі прийоми логопедичної роботи з корекції мовлення, так і ряд комплексних корекційно-реабілітаційних систем. Їх використання залежить від типу установи, в якій надають допомогу особам, які страждають на заїкання, від кількості фахівців, які допомагають подолати мовленнєві вади, від рівня їх професійної підготовки тощо.

Виявлено недостатню теоретичну і методичну розробленість проблеми комплексного впливу щодо корекції мовлення заїкуватих підлітків, що свідчить про необхідність удосконалення діагностичної складової в питанні визначення психофізіологічних особливостей досліджуваних. Окреслена проблема є актуальною, і повинна вирішуватися, і як загальнорозвивальне, і як корекційне навчання, що сприятиме розвитку комунікативно-мовленнєвої та інших видів діяльності.

2. Розроблено комплексну методику диференціальної діагностики особливостей усного мовлення підлітків із заїканням, уточнено й описано критерії та показники набутих підлітками мовленнєвих умінь і навичок. Критеріями виступили складові усного мовлення (лексико-граматична, фонетико-фонематична сторони мовлення, зв'язне мовлення і комунікативні вміння); особливості розвитку мовленнєвого дихання; основні прояви заїкання. Аналіз одержаних даних дозволив з'ясувати рівень розвитку усного мовлення підлітків із невротичною, неврозподібною і змішаною формами заїкання порівняно з їхніми однолітками без мовленнєвих вад.

3. Визначено психолого-педагогічні умови корекції порушених складових усного мовлення та комунікативної діяльності підлітків із заїканням. З'ясовано, що в корекційній роботі поведінковий, емоційно-вольовий і когнітивний компоненти становлять єдність, забезпечуючи підґрунтя для успішного подолання психолінгвістичних труднощів у процесі вдосконалення різноманітних аспектів усного мовлення. Запропоновано нове вирішення зазначеної проблеми на основі диференціального підходу, який передбачає урахування соціально-психологічних чинників, психофізіологічних особливостей дітей та особливостей їх усного мовлення.

4. Обґрунтовано, розроблено та апробовано експериментальну методику корекції усного мовлення підлітків із заїканням. Установлено, що тактика логопедичної роботи залежить від індивідуальної динаміки досліджуваних параметрів мовлення і реалізується у формі адекватного впливу на заїкуватого підлітка завдяки добору відповідних методів логопедичної корекції. На підставі отриманих даних створювались індивідуальні комплекси вправ, спрямовані на

корекцію мовлення й емоційно-вольової сфери. Корекційно-педагогічна (логопедична) роботи була побудована з урахуванням виявлених психофізіологічних особливостей обстежених і була спрямована на зміну ставлення заїкуватого підлітка до себе і до оточуючих, набуття і стабілізацію мовленнєво-рухових навичок і усунення розладів плавності мовлення.

5. Дані експериментального дослідження свідчать, що: 1) діагностика сформованості усного мовлення підлітків, які заїкаються, є необхідною передумовою корекційного процесу; 2) успішність корекції усного мовлення заїкуватих підлітків зумовлюється змістовим аспектом мовленнєвої діяльності та необхідністю створення спеціальних умов для корекційно-педагогічного навчання; 3) корекція усного мовлення заїкуватих підлітків із застосуванням засобів комплексної методики залежить від диференціального підходу до корекційного процесу та до комунікативної діяльності; 4) темпи формування мовленнєво-комунікативної компетенції підлітків, які страждають на заїкання, підвищуються за умови комплексного і систематичного підходу до розв'язання корекційно-мовленнєвих завдань і впровадження системи організаційно-методичних і корекційно-логопедичних заходів; 5) корекційний процес залежить від мотивації та занурення підлітків у ситуацію мовленнєвого спілкування як на спеціальних заняттях, так і в повсякденному житті, від їх позитивного ставлення до виконуваної роботи та від активної участі дорослих у корекційно-мовленнєвій діяльності дітей.

6. Ефективність застосування методики формуального експерименту підтвердилась у процесі статистичної обробки одержаних даних. Так, діагностований легкий ступінь заїкання в основній групі на початку експерименту був виявлений у 13,2 % підлітків, після комплексного впливу зустрічався в 38,3 % підлітків, середній – з 47,1 % випадків збільшився до 52,9 %, а важкий з 39,7 % знизився до 8,8 %.

Наукове дослідження не вичерпує всіх основних завдань оптимізації корекційного впливу, зокрема щодо нормалізації темпо-ритмічної характеристики мовлення заїкуватих підлітків та їх комунікативно-мовленнєвої діяльності. Доцільно продовжити ті аспекти дослідження, що пов'язані з удосконаленням методик педагогічного і психофізіологічного вивчення дітей із заїканням. Це сприятиме удосконаленню комплексної корекційно-розвивальної роботи з дітьми, що мають тяжкі вади мовлення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кривцова О. Адаптація підлітків із заїканням / О. Кривцова, А. Кравченко, Д. Дорофєєва // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України : мат.-ли XI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених з міжнародною участю (Суми, 28-29 квітня 2011 р.) : у 2 т. / відп. ред. М. О. Лянной ; наук. ред. Т. О. Лоза. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 274-277.

2. Кривцова О. Я. Готовність до самоуправління психофізіологічним станом у підлітків із заїканням / О. Я. Кривцова, А. І. Кравченко // Сучасні

проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України : мат.-ли XI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених з міжнародною участю (Суми, 28-29 квітня 2011 р.) : у 2 т. / відп. ред. М. О. Лянной ; наук. ред. Т. О. Лоза. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011. – С. 262-265.

3. Кривцова О. Я. Корекційно-логопедична робота з подолання заїкання у підлітків / О. Я. Кривцова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 22. – С. 127-133.

4. Кривцова О. Я. Особливості усного мовлення підлітків із заїканням / О. Я. Кривцова // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – 2012. – № 6 (24). – С. 443-449.

5. Кривцова О. Я. Проблема заїкання дітей і підлітків у психолого-педагогічній літературі / О. Я. Кривцова // Зб. Наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна : Випуск XVII / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 119-126.

6. Кривцова О. Я. Проблеми корекції вад мовлення у підлітків із заїканням / О. Я. Кривцова // Мат.-ли наук. конф. за підсумками науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у 2011 р. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 207 с.

7. Кривцова О. Я. Развитие психосоматического самовосприятия подростков с заиканием / О. Я. Кривцова, А. И. Кравченко // Материалы V Международной научно-практической конференции «Педагогическое образование в условиях трансформационных процессов: методология, теория, практика». – Мн. : БГПУ имени Максима Танка, 2011. – С. 285-288.

8. Кривцова О. Я. Розвиток логопедичної допомоги підліткам із заїканням / О. Я. Кривцова // Логопедія : науково-методичний журнал. – 2011. – №1. – С. 34-37.

9. Кривцова О. Я. Розвиток психосоматичного самосприйняття підлітків із заїканням / О. Я. Кривцова, А. І. Кравченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 16. – С. 273-275.

10. Кривцова О. Я. Формування готовності до самоуправління мовленням у підлітків із заїканням / О. Я. Кривцова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 110-114.

11. Кривцова О. Я. Адаптаційні можливості підлітків із заїканням / О. Я. Кривцова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 110-114.

АНОТАЦІЇ

Кривцова О. Я. Диагностика і корекція усного мовлення у підлітків із заїканням. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2013.

Дисертаційне дослідження присвячене актуальній проблемі діагностики і корекції усного мовлення дітей підліткового віку із заїканням. В дослідженні визначено особливості розвитку зв'язного мовлення у дітей середнього шкільного віку без порушень мовлення та з порушенням темпоритмічної й комунікативної його складової. З'ясовано особливості психофізіологічних рис заїкуватих дітей, які необхідно враховувати під час корекційної роботи.

Подане теоретичне обґрунтування комплексної диференціальної методики корекції усного мовлення підлітків із заїканням, визначені педагогічні умови досягнення позитивних результатів корекційно-логопедичних заходів.

Обрані напрями корекції усного мовлення в підлітків із заїканням, узагальнені результати експериментальної роботи, статистично підтверджена ефективність запропонованої методики.

Ключові слова: заїкання, підлітки, усне мовлення, корекція мовлення, логопедична робота, мовленнєво-комунікативна діяльність.

Кривцова О. Я. Диагностика и коррекция устной речи у подростков с заиканием. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2013.

Диссертационное исследование посвящено актуальной психолого-педагогической проблеме диагностики и коррекции устной речи подростков с заиканием. В исследовании проанализированы научно-методические и социально-психологические аспекты проблемы связной речи. Конкретизировано содержание и структуру устной речи детей среднего школьного возраста с заиканием.

Выявленное недостаточно эффективное состояние практической коррекционно-педагогической работы с заикающимися подростками в отечественной педагогике, обусловило актуальность исследования.

Критериями исследования речи определены основные ее составляющие (лексико-грамматическая, фонетико-фонематическая составляющая, связная речь и коммуникативные умения), а также особенности речевого дыхания, основные проявления заикания.

Определены уровни развития устной речи подростков с разными клиническими формами заикания (невротической, неврозоподобной и смешанной), а также психофизиологические особенности, в сравнении с их сверстниками без речевых нарушений.

На основании учета особенностей сформированности устной речи заикающихся подростков, а также их психофизиологических характеристик разработана комплексная дифференциальная методика коррекции устной речи детей среднего школьного возраста с заиканием, представлено ее теоретическое обоснование, определены педагогические условия достижения положительных результатов коррекционно-логопедического воздействия, уточнены и описаны критерии и показатели речевых умений и навыков. Содержание методики представляет собой комплексное коррекционное воздействие традиционных логопедических технологий с целью формирования вербальных (компонентов речевой системы) и невербальных (психоэмоциональных и психофизических) составляющих речевой деятельности подростка с заиканием.

Определены психолого-педагогические условия коррекции структурных компонентов устной речи и ее коммуникативного компонента: 1) распределение подростков на группы для коррекции речи с учетом их психофизиологических особенностей, характера и степени выраженности заикания; 2) активизация работы сенсорных систем; 3) взаимодействие в работе специалистов: логопеда, психолога и специалиста по физической культуре; 4) активизация мотивационной составляющей к выполняемой деятельности; 5) использование коррекционно-развивающих логопедических методов и приемов в работе; 6) систематический контроль за результативностью выполняемой работы.

Реализовывалась методика путём системного внедрения трёх взаимодействующих этапов: 1) диагностико-превентивного, 2) дифференциально-коррекционного, 3) коммуникативно-речевого.

Установлена взаимосвязь поведенческой, эмоционально-волевой и когнитивной компонентов, которая обеспечивает успешное преодоление психолингвистических проблем в процессе коррекционной работы.

Апробация методики продемонстрировала значительные положительные результаты, которые подтвердились в процессе статистической обработки данных, полученных в исследовании.

В диссертации экспериментально проверена и статистически подтверждена эффективность предлагаемой комплексной методики диагностики и коррекции нарушений устной речи заикающихся подростков: уровень развития коммуникативно-речевой деятельности у подростков экспериментальной группы по всем компонентам значительно выше, чем у представителей контрольной группы.

Установлено, что данная методика не только способствует эффективной коррекции речевого развития заикающихся подростков, но и личностному становлению, оптимизации межличностных отношений, открывает возможности для их успешной социализации.

Ключевые слова: заикание, подростки, устная речь, коррекция речи, логопедическая работа, коммуникативно-речевая деятельность.

Krivtsova O. Y. Diagnostics and correction of oral speech of teenagers with stuttering. – A manuscript.

Dissertation for a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on a speciality 13.00.03 – correctional pedagogic. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to the actual problem diagnosis and correction of speech teenagers with stuttering. The study identified features of connected speech of children of secondary school age without speech violations and violations of tempo and rhythm and communication of its components. The physiological characteristics of children who stutter, that must be considered in the course of corrective action were defined.

Here were represented the theoretical explaining of forming technique experiment, were defined the pedagogical conditions of achievements of the positive results of the remedial effects of speech therapy.

Were elected the directions of correction means of teenager's speech with stuttering are summarized the results of the experimental work, the effectiveness of the proposed method was statistically validated.

Key words: stuttering, teenagers, oral speech, correction of oral speech, speech work, communicative speech activity.

НБ НПУ

100182534

Підписано до друку 21.11.2013 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 598
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26